

Оригинални научни рад

<https://doi.org/10.18485/folk.2018.3.2.2>

811.163.41'367.633

811.163.41'282(497.11 Tršić)

811.163.41'374:929 Karadžić V.S.

Предлози као одредничке речи у Вуковом Српском рјечнику (1818)¹

Софија Милорадовић

У прилогу представљамо статус предлога ОД, ЗА, У, НА и ПО у Вуковом Српском рјечнику из 1818. године, сходно спектру значења предлошко-падежних конструкција забележених у одредничким чланцима, да би он потом био упоређен са значењима која им се данас приписују у речницима савременог српског језика.

Кључне речи: Српски рјечник (1818), предлози од, за, у, на, по, спектар значења, речници савременог српског језика, говор Тршића и околних области

Темељи много тога у нашој филологији, па и темељи дијалекатске лексикографије, постављени су првим издањем Вуковог Рјечника. У овоме прилогу представимо статус предлога ОД, ЗА, У, НА и ПО у Вуковом Српском рјечнику из 1818. године, сходно спектру значења предлошко-падежних конструкција забележених у одредничким чланцима, да би он потом био упоређен са значењима која им се данас приписују у речницима савременог српског језика – у Речнику српскога језика Матице српске (РСЈ 2011) и у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (РСАНУ 1959–2017). Ови су предлози изабрани спрам неколико критеријума: висока фреквентност употребе, широк семантички спектар, могућност комбиновања са више падежних облика/са само једним падежним обликом. О избору предлошких речи и начину њиховог представљања у овоме речнику није досад писано, па ће овај невелики прилог бити прелиминарне, огледне природе. При том, треба имати у виду да синтаксичка проблематика доскора није била предмет истраживања у српској дијалектологији, те да је тек од пре неколико година приступљено дескрипцији синтаксичких при-

¹ Овај текст је резултат рада на пројекту 178020: Дијалектолошка истраживања српског језичког простора, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

лика у домену употребе падежа (тј. беспредлошких падежних облика и предлошко-падежних синтагми), и то у косовско-ресавским и призренско-тимочким говорима.

Павле Ивић је 1969. године написао поговор-студију уз тада објављено Просветино издање Вуковог *Рјечника* (Ивић 1969), где је, говорећи о месту ове књиге у историји, те наводећи све њене темељне одлике, записао следеће: „Нема сумње, од свих појединачних Вукових списа прво издање *Рјечника* је најзначајније. Чак се не може навести ниједно друго дело у историји српске културе које би одиграло већу улогу као прекретница, као полагање темеља. Ту, у *Рјечнику* из 1818. формулисана је Вукова језичка и правописна револуција. Све што је претходило било је само Вуково тражење и колебање, а све измене у доцнијем периоду биле су само ретуши у ограниченом броју појединости. А одређивање основице нашег књижевног језика има, опет, централно место у читавој Вуковој делатности“ (Исто: 19). Поређења која у овоме раду правимо могућа су зато што је „књижевни језик с којим је Вук изашао у *Рјечнику* одговарао (...) у основи тадашњем тршићком говору“, премда је он по неким уведеним особинама одступао „од појединих црта тршићког говора и од начела монолитне дијалекатске базе књижевног језика“ (Исто: 24–25), односно – у питању је источнохерцеговачки (или херцеговачко-крајишки) дијалекат, који је, заједно са шумадијско-војвођанским, ушао у основицу савременог српског књижевног језика. О реченоме читамо и у следећем наводу Милоша Ковачевића: „Темељно дјело које је прави почетак кодификације новог књижевног језика и почетак науке о нашем језику јесте Вуков *Српски рјечник* из 1818. године. У *Српској граматички* коју Вук штампа уз *Рјечник* имплицитна норма народног језика преводи се у експлицитну, уједначује се и кодификује. *Рјечник* и *Српска граматика* уза њ истовремено су прва и дескриптивна и прескриптивна дјела српског књижевног језика. У Вуковом *Рјечнику* и *Српској граматички* прекида се та традиција да Срби ‘још ни у каквој књизи немају свога правога језика’, нуди се искључиво грађа чистог народног језика и описује његова граматичка структура“ (Ковачевић 2017: 16).

У оквиру *Српског дијалектолошког зборника* објављена је 1968. године монографска студија о тршићкоме говору, аутора Берислава Николића (Николић 1968). Аутор у овој студији није обрадио непроменљиве врсте речи, а у оквиру поглавља *Напомене из синтаксе и лексике* налазимо само следеће запажање које се тиче предлога ЗА: „За исказивање намене у тршићком се говору често употребљава предлог за + ген.: да се оре за куруза (...). Ова појава постоји и код Вука (П. Ивић, о с. 147). Међутим, у Тршићу је у употреби и за + ак.: почну

орати за куруз^С (...)“ (Николић 1968: 430). У оквиру закључних напомена Б. Николић има одељак *Однос данашњег тршићког говора према Вуковом језику* (Исто: 435–449), али ту су дате информације које се тичу гласова, акцента и морфологије, те нема података који би нам за ову тему били од користи. Међутим, две новије студије у којима су представљени резултати истраживања говора околних области – средње Колубаре (Радовановић 2006) и Ваљевске Подгорине (Радовановић 2014), такође објављене у поменутом дијалектолошком гласилу, доносе солидан и користан инвентар предлога, при чему је инвентар предочен у другој студији илустрован знатнијим бројем примера², и из ових ћемо двају инвентара издвојити неке примере са осматраних пет предлога³, које ћемо навести као неку врсту контролне грађе и дати их након представљених примера из Вуковог *Рјечника* (1818).

Посматрано са становишта савремених лексикографских принципа, граматичка је обрада предлога у првome издању *Рјечника* непотпуна: врста речи није назначена, недоследно је указивано на падеже с којима се одређени предлози слажу – при чему су немачки називи предлога ту заиста од користи, а понегде су чак у оквиру истог одредничког чланка давани и примери за дату реч ван њене препозиционалне употребе (нпр. прилошко *по један, по два, по Турски, по Бечки, па побоље, понајбоље* итд.; СР 1969: *по*).

Уз предлоге као одредничке речи, у *Српском рјечнику* (1818) заступљен је својеврстан модел лексикографске дефиниције – пример који је у улози тзв. денотативне или остензивне дефиниције, а то бива у случајевима када управо сам пример служи за дефинисање значења леме. Конкретније речено, примери бивају одговарајуће предлошко-падежне синтагме, конструкције, изрази, но почесто су то само синтагме, што због недостатка ширег контекста из кога је та синтагма истргнута може у неким случајевима довести корисника речника у недоумицу; у оквиру одредничких дефиниција код предлога ЗА Вук наводи и поједине стихове из народне поезије којима илуструје значење дате предлошко-падежне синтагме. Код ових се одредница, дакле, дефиницијска јединица састоји само од немачког и латинског назива за дати домаћи предлог и од одговарајућег примера; Вук примере спорадично даје и са преводом на немачки језик. Семантички подаци о одредницама у *Рјечнику* давани су – из угла савремене лексикографије

² Поред тога што је број примера код инвентарисаних предлога знатнији, још је важније то што је аутор овде давао шири контекст (обавезно је навођен барем глагол), тако да закључци могу бити релевантнији.

³ Примери из дијалектолошких монографија овде се дају без дијакритичких ознака.

и данашњих корисника гледано – у не увек довољно концизним дефиницијама, а понеке су дефиницијске јединице и нејасне, непотпуне и семантички недовољно информативне, и у тим случајевима понекад помажу наведени примери и немачки (па и латински) преводи. Тако су код предлога као одредничких речи примери-дефиниције помогли да се избегну недовољно јасно формулисана значења, што може бити и Вуков, његовој проницљивости захваљујући, промишљен поступак.

ОД

У *Рјечнику* се под првим значењем (нем. *von*) конструкција с предлогом ОД наводе следећи примери: *од попа до ковача; од злата, од сребра, од земље; књига дошла од цара, од брата; грми од запада; дакле, примери којима се обележава место почетка кретања (од... до); материјал од кога је нешто начињено; страна или правац потицања, одвајања – у две последње групе примера. Под бројем два налази се пример бољи од мене, дакле – пример с предлогом ОД у компаративној конструкцији. Под бројем три Вук даје пример умрло од срдоболе (од грознице, од врућице), а конструкцијама овога типа исказује се узрок онога што је казано глаголом. Сви примери с предлогом ОД садрже именске речи у генитиву (СР 1969: од).*

Избор примера из средње Колубаре: *од ручни радова, од пепела, од наоружања, од цигле озидана, најслабији од нас, от стоке* (Радовановић 2006: 332). Избор примера из Ваљевске Подгорине: *чарапе од вуне, дошла од Богосава Андрића, изаткивале од конопље, не тражи од мене ништа, носио гуњић од сукна, једем што остане од косаца, од Бебића Луке се иде, поруб од ове рубине, бижали од милиције* (Радовановић 2014: 313).

На основу грађе из савременог српског књижевног језика изодавно је констатовано да се специфичност предлога ОД састоји у томе што се од укупног броја примера са свим предлозима који се употребљавају уз генитив готово четвртина односи на употребу овог предлога. Грађа из српских народних говора такође показује изузетно високу фреквенцију употребе генитивних (/ *Casus generalis* у функцији генитива) конструкција с предлогом ОД. Овај предлог у српским говорима означава првенствено потицање, одвајање, удаљавање од локализатора, а из те су се базичне аблативне улоге развиле и друге употребе ОД-конструкција у различитим значењима. У првом издању *Рјечника* нема код предлога ОД наведених примера са централним значењем одвајања, удаљавања (*побећи од куће*), са значењем почетне временске границе (*од јутра до вечери*), као ни примера посесивне генитивне ОД-

конструкције у одређивању родбинског припадања (*брат од тетке*); потом, нема примера за означавање мере величине, количине (*буре од сто литара*), или пак предмета као дела неке целине (*нога од стола*), и др. С друге стране, ниједан од примера из *Рјечника* уз предлог ОД не сматра се у савременом српском књижевном језику ни дијалектизмом ни архаизмом.

ЗА

У *Рјечнику* се у оквиру првога значења (нем. *für, um*) предлога ЗА наводе примери (са акузативом) којима се исказује усмереност нечијег занимања, интересовања: *не брине се ти за њега; ко ће бити јемац за те*, па тако и стиховима: *ђе ја нађем за мене девојку, онђе не ма за те пријатеља*, али се казује и у чије име, уместо кога се нешто обавља: *да за цара на мејдан изиђе*. У оквиру друге групе примера (нем. *hinter, nach*) налазе се они којима се означава да се неко или нешто налази иза онога што се означава речју у инструменталу: *сједи за кућом; за новцима све стоји*, па тако и стиховима: *јасно пјева за гором ђевојка*; затим они којима се означава кретање нечијим трагом (опет са инстр.): *иде за мнош, за мнош не ће стати*, па тако и стиховима: *оћеш брате не зван за ујаком у сватове поћи назорице*; такође, и примери (са акуз.) којима се исказује место са задње стране чега неко или нешто доспева: *Сунце зађе за гору*. Примером (са инстр.) *ја сам за путем* исказује се заузетост неком радњом, док се значење брачне везе женске особе (са акуз.) представља примером *удаласе за старца* и стихом *поћи ћери за козара, добро ће ти бити*. У оквиру трећег значења (нем. *während*) Вук наводи примере (са генитивом) којима се указује на време, период током кога нешто бива, постоји, дешава се: *за Лазара, за Лазарева владања; за живота мога; дошао за вида*, па тако и стиховима: *Заш' се синко не шћер оженити за љепоте и младости твоје?, За ран' куме! За ран' стари свате! За рана нам снау доведите*, као и примере (са акуз.) којима се означава временска мера, дужина трајања: *за два дана; за годину дана*. Под четвртом ставком Вук даје пример (са акуз.) *за триста*, којим се означава мера, количина (новца), док је под петом наведен пример *уватити за руку*, у коме се акузативом означава нешто што се хвата, са чиме се нешто спаја и сл. (СР 1969: за).

На овоме месту направићемо кратак осврт и на представљање предлога ЗА у другом издању *Српског рјечника*, егземпларно – ради давања увида у то како је Вук доцније допуњавао и поправљао лошије разврстану грађу давану уз предлоге-одреднице, уз напомену да то није чинио код свих предлога; напомињемо да значења предлошко-

падежних синтагми или израза ни овде нису представљана дескриптивним лексикографским дефиницијама. Наспрам примера сврстаних у пет (претходно представљених) група у првome издању *Рјечника*, у другome издању имамо чак десет група са примерима уз овај предлог као одредничку реч. Тако, раздвојени су, сасвим оправдано, примери типа *за мога живота је било тако* и *доћи ће за два дана*, али су примери типа *отићи за кућу* и *седети за кућом* остали у истој групи. Из ове су групе, такође оправдано, сада издвојени примери *пошла за старца*, *удао кћер за (...)*. У другом издању наводе се и примери са значењем намене – *сијече грађу за кућу*, *купио чохе за хаљину*, као и они у значењу предмета сазнања или говора – *не казуј никоме за новце*, *не казуј за ме гдје сам* (СР 1852: за).

У опису говора Тршића код Б. Николића налазимо и два примера за време, обичај којем је нешто намењено: *преправљају људи за зиму* (Николић 1968: 399), *све се пребави за славу* (Николић 1968: 399), док у *Рјечнику* (1818) нема примера овога типа, али има примера типа *за столцом*, који Б. Николић бележи у савременом тршићком говору (Исто: 401). Конструкција *за* + генитив у значењу намене, коју помиње Б. Николић, у *Рјечнику* из 1818. није забележена.

Избор примера из средње Колубаре с акузативом: *за Радишу*, *за паре*, *за мешење*, *ко за свадбу*, *пошо за алат*; с инструменталом: *ишо за овцама*, *за трпезом*, *била за Микајлом*, *за плугом* (Радовановић 2006: 331). Избор примера из Ваљевске Подгорине с акузативом: *уват^уше за руку*, *завеже за другу страну*, *објесила за појас*, *не б пошла за ме*, *то је за потку*, *доће она за Миколдан*, *дошла за Павла*, *закачише за шљиву*; с инструменталом: *идеш за плугом*, *кувато за ватром*, *седили за великом синијом*, *стајала за обалом*, *што је за Живком*, *лете за мно*, *дарују младожењу за ручком*, *за кућом печу стоку* (Радовановић 2014: 311).

Предлог ЗА у савременом српском књижевном језику долази у генитивним, акузативним и инструменталним предлошко-падежним конструкцијама, при чему се првима углавном исказује време током кога нешто бива или се дешава, акузативним се ЗА-конструкцијама приписују различита значења, док инструменталне конструкције с овим предлогом имају превасходно месно значење. У првом издању *Рјечника* нема код предлога ЗА наведених примера са следећим значењима: циљ кретања (*пут за Крагујевац*), именовање онога коме се нешто даје, шаље (*поклон за мајку*), кретање с циљем да се неко / нешто доведе / донесе (*отишли су по невесту / ићи за дрва*), усмереност према предмету сазнања, говорења (*испричао јој је за сина*), заузетост неким, обично чобанским послом (*бити за овцама*, *ићи за говедима*), разлог жалости (*жалити за братом*), временска намена (*спремао је то за пролеће*; уп. нпр. код Николића *преправљају људи за зиму*), времен-

ска одређеност, везаност (*отишао је тамо за Ускрс*), временски период после кога долази до нечега (*за три године роди му се син*) и др. Примери типа ових Вукових, овде раније наведених, нису ни у РСЈ ни у РСАНУ означени као покрајинске или архаичне конструкције, иако, по нашем мишљењу, пример *ја сам за путем* никако није близак говорницима савременог српског језика.

У

Вук у своме *Рјечнику* под првим значењем (нем. *in*) овога предлога наводи примере којима се илуструје његова веза и са акузативом и са локативом (тј. аблативом, како Вук бележи): *отишао у цркву; био сам у цркви*; дакле, представљена су два централна значења која У-конструкција данас има у српском књижевном језику и у српским народним говорима: означавање да се неко/нешто креће ка месту унутар неког појма и означавање да се неко/нешто налази унутар неког појма. На другоме месту Вук даје следећа три примера са генитивом (нем. *bei*) именске речи: *у Бога је свашта доста; има у њега; иште у мене*, којима се означава да је нешто у поседу појма с именом у генитиву, тј. да се нешто тражи од онога који то поседује. Ово је значење такође наведено као основно за генитивне У-конструкције у речнику савременог српског језика (РСЈ 2011: у), а као што ће се надаље видети, оно је изузетно фреквентно у данашњем говору Ваљевске Подгорине (Радовановић 2014: 315).

У опису тршићког говора налазимо такође примере са вијативним и локативним значењем: *у детелину* (Николић 1968: 387), *у кући* (Исто), али и примере за значење које у првом издању *Рјечника* не налазимо – време вршења глаголске радње (Исто: 398): *у прољеће, у лето* (Исто: 399), лок. јд. *у старо доба* (Исто: 414).

Избор примера из средње Колубаре с локативом: *у кући, у њиви*; с акузативом: *ушо у кућу, у канту, у њиву* (Радовановић 2006: 333). Избор примера из Ваљевске Подгорине с генитивом: *има у мене гор, у нас се то постило, у мене Мијо причо, колко вас је било у Цвеје, родиле у нас шљиве, у мог оца нема више никога, у нас је био патос*; с акузативом: *у школу нисам ишла, шћер се удала у Ваљево, наспем воде у леган, мећемо у џак, посијеш у земљу, свирали у свиралу*; с локативом: *спавала у вајату, па се месило пре у вуруни, стоји у врећи, јунац у штали, бојим вуну у оровини* (Радовановић 2014: 315).

Предлог У у савременом српском књижевном језику долази у генитивним, акузативним и локативним предлошко-падежним конструкцијама, при чему се првима исказује да је нешто у поседу појма у

генитиву, да му је својствено и томе слично, док се акузативним и локативним У-конструкцијама првенствено исказује месно значење (и то унутрашњост), уз постојање подразумеване лимитираности неке радње, стања и сл. оквирима појма који је представљен именицом у акузативу / локативу. У првом издању *Рјечника*, што је већ поменуто, Вук је пропустио да уз предлог-одредницу У наведе примере (са акузативом) којима се означава време вршења неке глаголске радње; такође, нема ни неких мање фреквентних значења акузативних / локативних У-конструкција: означавање започињања или вршења неке радње (*поћи у риболов*, *бити у послу*), одређење музичког инструмента који омогућује извршење глаголске радње (*свирати у фрулу*), означавање начина на који се нека радња врши (*говоре сви у глас*, *прате га у стопу*). Премда се примери типа *има у њега* наводе у РСЈ 2011 (па чак и *учи занат у оца*), сматрамо да би многи говорници савременог српског језика маркирали овакве примере као дијалекатске или архаичне, будући да су данас уобичајене конструкције са номинативом именичке или заменичке речи (*он има*) и са генитивном ОД-конструкцијом уз глагол тражити (*тражи*, тј. *иште од мене*).

НА

Уз овај предлог је у *Рјечнику* следећим примерима илустровано централно значење (нем. *auf, in*) које локативна НА-конструкција има данас у српском књижевном језику и у српским народним говорима – место на коме се врши нека радња или на коме се неко/нешто налази, креће, простира: *на глави*, *на коњу*, *на брду*, *на Косову*, *на небу*, уз напомену да није било потребе за издвајањем синтагме *на небу* и њеним навођењем под посебним бројем. Даље, под бројем три је само једним примером – *на главу* – илустровано централно значење (нем. *auf, in*) које веома фреквентна акузативна НА-конструкција данас има у књижевном језику и народним говорима – циљ неког кретања, простирања, протезања. Под бројем четири се примером *на војску* (нем. *in den Krieg*) означава приступање некој радњи, активности, при чему се данас користи конструкција с предлогом У – *отићи у војску* / *отићи у рат*. У оквиру пете ставке наведен је пример *прије Божића на неђељу дана*, којим се илуструје означавање времена вршења неке радње, док последња, шеста ставка уз предлог-одредницу НА доноси израз *на моју срећу*.

У студији о тршићком говору наишли смо на две локативне НА-синтагме: *на прагу* (Николић 1968: 387) и *на равном мјесту* (Исто: 398).

Избор примера из средње Колубаре с акузативом: *на подне кући, сланину на под баци, дошо на Божић, носим на дрвљаник, оде на друго место, носи на извор, на Васкрс*; с локативом: *на столу, на кревету* (Радовановић 2006: 332). Избор примера из Ваљевске Подгорине с акузативом: *обесиш на врат, сад не сијеш на руке, забаџим на кућу, изрендају на ренде, водила на приславу, иде на бунар, ајчем на курјаке, на лесе мете се горе*; с локативом: *треба д остане на црепу, упржила лука на лоју, зайтиш на бунару, сушиле се на лесема, гор на брегу* (Радовановић 2014: 313).

Предлог НА у савременом српском књижевном језику и у српским дијалектима долази у акузативним и локативним предлошко-падежним конструкцијама, и то је један од два основна предлога којима се конкретизује месно значење, односно, конструкцијама са овим предлогом ближе се одређује место радње, а оне стоје у опозицији према конструкцијама с предлогом У – спољашњост (тј. површина) чега : унутрашњост чега. Прво издање Вуковог *Рјечника* доноси, дакле, код предлога НА примере с предлошко-падежном конструкцијом НА + акузатив / локатив у основној функцији месне одредбе, као и спој овога предлога са акузативом у темпоралном значењу, али не доноси друга бројна, мање фреквентна значења акузативних и локативних НА-конструкција, као што су на пример: *околности, услови у које неко/нешто доспева или у којима се налази (скупи на гомилу, изаћи на чист ваздух), акција, радња којој се приступа или која се обавља (прионути на посао), оруђе, средство које служи за вршење неке радње (сејати брашно на ситу, свира на клавиру), циљ или сврха неке акције (ићи у лов на фазане, с великом жестином се оборио на свог противника), количина у којој се неки појам узима или појављује у неком глаголском процесу или стању (производе се на хиљаде килограма, има их на туце), при чему то може бити и временска мера трајања неке радње (узети земљу под аренду на годину дана, на тренутак ју је погледао)* и др. Пример из *Рјечника на војску* непознат је говорницима савременог српског језика, али је ово старија конструкција, раније позната у књижевном српском језику.

ПО

Од осам ставки, тј. тачака, под којима Вук у првоме издању *Рјечника* представља значења ПО-конструкција, само прва ставка садржи акузативну ПО-конструкцију (нем. *ит*), и то управо ону којом се одређује циљ глаголске радње, тј. кретање с циљем да се неко/нешто доведе/донесе – *отишао по ђевојку*. Сви остали примери садрже пред-

лог ПО и именску лексему у локативу. Друга ставка садржи пример *ударно га по глави*, а њиме се означава место на коме се врши нека радња, при чему у примерима овога типа то место представља део тела. Под тачком три наведен је пример са значењем „појам (критеријум, мерило) на основу кога се остварује означена ситуација“ – *познајем га по говору*, а под тачком четири дат је пример *како је по Бечу*, којим се означава место или простор вршења радње, а то у примерима овога типа бива ограничена површина или нека административна целина. Тачка број пет садржи локативну ПО-конструкцију којом се одређује особа које посредује у вршењу, обављању неке радње, преко које се дата радња остварује – *послао по њему*. Шеста ставка у оквиру одреднице-предлога ПО садржи два примера: *по томе може живити сто година*, *по мени можеш чинити што ти драго*, а њима се одређује појам од чијег става или жеље зависи остваривање неке ситуације (тј. *што се тиче тога/мене...*). Седма ставка представља предлог ПО у изразу *(не) бити некоме по вољи*, тј. *по ћуди – није ми то по ћуди*. Темпорално значење локативне ПО-конструкције (време непосредно после онога што је означено речју у локативу, а за које се везује нека радња или стање) илустровано је у Рјечнику примером *по Божићу*, наведеном под последњом, осмом тачком.

Избор примера из средње Колубаре с локативом: *одај по њиви*, *по мери*, *по средини*, *по Ускрсу не ваља кромпир сејати*, *по Тројицама*; с акузативом: *дошо по ме*, *ломи по парче* (Радовановић 2006: 332). Избор примера из Ваљевске Подгорине с локативом: *метне по дувару*, *зна се по петлима*, *некако по Петковачи*, *бере дол по Јадру*, *све прште по вуруни*, *овце чувам по шевару*, *другарице пре ишле по жетвама*; с акузативом: *по зламање ишли*, *идеш по Тијосаву*, *по њу иду сватови*, *слали и по воду* (Радовановић 2014: 313).

Предлог ПО у савременом српском књижевном језику и у већини народних говора долази у акузативним и локативним предлошко-падежним конструкцијама, при чему се и једним и другим ПО-конструкцијама приписују различита значења – уз напомену да је значењски спектар локативних конструкција знатно богатији, али се за акузативне конструкције с овим предлогом као прво значење наводи „сврха, циљ глаголске радње“ (РСЈ 2011: *по*), док се за предлог ПО с речју/изразом у локативу наводи као прво значење – „место и простор вршења глаголске радње“ (Исто). Два основна значења овога предлога у локативним конструкцијама – временско и месно, која је уочио још Ђуро Даничић, преузимана су и допуњавана доцније у граматицама и описима народних говора, а у односу на првобитну семантичку класификацију измењен је редослед ових двају значења, будући да је употреба предлога ПО у темпоралним синтагмама постајала све

ограниченија. У првом издању *Рјечника*, уз предлог ПО нема наведених примера којима се илуструје да овај предлог заједно с речју у акузативу одређује следеће: временско трајање онога што именица означава (*ради по читав дан*), начин или услов под којим се остварује оно што је исказано именицом (*желела је то по сваку цену*), корист/штету за појам исказан именицом (*биће то добро по тебе*), итд.; такође, нема ни примера који илуструју да локативна ПО-конструкција означава следеће: околности или атмосферске прилике под којима се нека радња одвија (*путује по највећој магли*), узрок вршења неке радње (*урадио је то по његовој заповести*), начин на који се обавља нека радња (*по кратком поступку, по угледу на великог писца*), дистрибутивност – појмови исте врсте (*делите то по кућама*), вредност појма обухваћеног глаголском радњом (*купила сам по сасвим пристојној цени*). Примери типа *по Божићу* налазе се и у РСЈ (2011) и у РСАНУ (1959–2017), с тим што у првонаведеноме речнику уз лексикографску дефиницију не стоји никаква квалификација, док у РСАНУ стоји „ређе у савременом језику“, при чему би велика већина говорника савременог српског језика за сигурно маркирала овакве примере као архаичне.

У најкраћем закључено, већина важнијих значења која се пишу око предлошко-падежних синтагми (конструкција, израза) с предлозима ОД, ЗА, У, НА и ПО присутна је у *Српском рјечнику* из 1818, при чему је списак значења у целини ипак прилично скроман, што је најоучљивије код предлога ОД, а недостају, рецимо, и примери за фреквентно темпорално значење предлошко-падежних синтагми са У. Постојање многих значења која у *Рјечнику* недостају, а пре свега оних која смо уз издвојене предлоге претходно навели, региструју у већини други Вукови текстови, и она би се из њих сва могла реконструисати, а притврдити у извесној мери и примерима из текстова прикључених двома помињаним дијалектолошким монографијама (Радовановић 2006; 2014), који могу послужити као својеврсна контролна грађа. Овде се сусрећемо са истом оном двоумицом која је резултат диференцијалног карактера савремених дијалекатских речника: да ли значење које у речнику није наведено заправо није ни било познато саговорницима на терену, или пак оно само није забележено у народном говору, па његово непостојање на некоме списку не подразумева и непостојање у датоме говору, што нужно носи ризик недовољно прецизног закључивања. Међутим, при свему овоме о чему говоримо не смемо ни у једноме тренутку испуштати из

вида да се ради о ономе времену у коме нисмо имали – како је Вук у Предговору *Рјечнику* из 1818. записао – „ни Буквара Српскога а камоли што више“. И за данашње лексикографе обрада речи са граматичким значењем, посебно предлога, представља комплексан и нимало лак посао, а можемо претпоставити које су се све препреке на том путу указивале некоме ко није био ни школовани филолог ни лексикограф, уз подсећање на то да ће *Србска синтакса* Ђуре Даничића бити објављена у Београду тек 1858. године. Сам Вук је, сасвим отворено и свестан да је овим послом ударио један веома важан темељ у српској култури, записао у предговору и то да је „у народу (...) остало још много ријечи, које ја, или нијесам никад ни чуо, или ми нијесу сад могле пасти на ум“, па се та „исприка“ посебно оправдано може односити на различита значења предлошких речи. И треће, а можда заправо прво по важности, јесте то да је за лексички фонд једнога језика, који се овом књигом установљавао, свакако било значајније пописати што више речи са лексичким значењима него заокружити спектар значења предлошко-падежних синтагми, чега је Вук сигурно био свестан – формулисао он то тако или не; усталом, у другом издању *Рјечника* из 1852. године није проширен значењски спектар предлошко-падежних синтагми са ОД нити је повећан број примера у односу на представљену одредницу ОД у издању из 1818, али је код предлога ЗА као одреднице, о чему је већ говорено, проширен и спектар значења и број примера, те је вероватно и код других предлога у допуњеном издању из 1852. поступано или на један или на други начин, у зависности од грађе у међувремену прикупљене.

Тако, спрам свега овде изложеног можемо закључити да је на основу одређења семантичких поља у којима се срећу предлози ОД, ЗА, У, НА и ПО у првом издању Вуковог *Српског рјечника*, на основу публикованог савременог стања на овоме плану у говору Тршића и околине, те на основу лексикографске обраде употребе ових предлога у савременом српском књижевном језику, могуће начинити само крајње услован преглед реорганизације изражајних средстава у различитим значењским категоријама. Утемељени и подробни закључци моћи ће се извести тек након што буду прегледани други Вукови текстови из којих би се могло реконструисати која се значења све групишу око одређених предлошко-падежних синтагми и након што научној јавности буде представљена синтакса падежа говора Тршића и околине. Ширење сфере употребе појединих предлога и, следствено томе, деложирање неких других, неминовно је доводило до отклона од некадашњих, првобитних њихових значења, која се, дакле, разликују у мањој или већој мери од значења која им придаје носилац нашег савременог језика, или су пак одређене предлошко-падежне синтагме у

међувремену стекле статус дијалектизама, провинцијализама, архаизама и сл.

Остаје нам на крају и један мали лични жал због тога што се Вук није постарао да – као што је то учинио уз предлог ЗА као одредничку реч – и значења неких других предлога, тамо где је то било могуће, илуструје примерима из српске народне поезије или, можда, из неких прозних народних умотворина. Но како год било, барем су се код једнога од наших предлога издвојених из Вуковог *Рјечника* сусрели на најлепши начин српска граматика и српски фолклор, притврђујући и тако два основна правца делања Вука Стефановића Караџића.

Библиографија

- Ивић, Павле (1969). О Вуковом Рјечнику из 1818. године. У: Караџић, Вук Стефановић. *Српски рјечник (1818)*. Прир. Павле Ивић. Београд: Просвета, 19–45.
- Ковачевић, Милош (2017). Српски језик – јуче, данас, сутра. *Српски језик под луком науке*. Београд: Завод за уџбенике, 13–43.
- Николић, Берислав М. (1968). Тршићки говор. *Српски дијалектолошки зборник XVII*, 367–473.
- Радовановић, Драгана (2006). Морфолошке особености говора средње Колубаре. *Српски дијалектолошки зборник LIII*, 189–374.
- Радовановић, Драгана (2014). Говор Ваљевске Подгорине. *Српски дијалектолошки зборник LXI*, 7–366.
- РСАНУ (1959–2017) – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. 1–20. Београд: Српска академија наука и уметности.
- РСЈ (2011) – *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- СР (1969) – Караџић, Вук Стефановић. *Српски рјечник (1818)*. Прир. Павле Ивић. Београд: Просвета.
- СР (1852) – Караџић, Вук Стефановић. *Српски рјечник и тумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. У Бечу, у штампарији јерменскога намастира 1852.

Präpositionen als Bestimmungswörter im *Serbischen Wörterbuch* von Vuk Stefanović Karadžić (1818)

Sofija Miloradović

Zusammenfassung

In dieser Arbeit wird der Status von Präpositionen VON, FÜR, IN, AUF und NACH (od, za, u, na und po) im *Serbischen Wörterbuch* (*Srpski rječnik*) von Vuk Stefanović Karadžić aus dem Jahr 1818 bezüglich des Bedeutungsspektrums von Präposition-Nomen-Konstruktionen in Beispieltextrangestellt, um ihn danach mit Bedeutungen, die diesen Konstruktionen in Wörterbüchern der serbischen Gegenwartssprache – in dem *Matica srpska Wörterbuch der serbischen Sprache* (*Rečnik srpskoga jezika Matice srpske*) und in dem *Wörterbuch der serbisch-kroatischen Hoch- und Volkssprache von SANU* (Serbische akademie der Wissenschaften und Künste) (*Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika SANU*) – zugeschrieben werden, zu vergleichen. Den Präpositionen als Bestimmungswörtern folgt im *Serbischen Wörterbuch* eine eigenartige Art der lexikographischen Definition – ein Beispiel, das sogenannte denotative bzw. ostensive Definition darstellt. Es wurde festgestellt, dass die Mehrzahl wichtiger Bedeutungen, die die Präposition-Nomen-Konstruktionen mit Präpositionen VON, FÜR, IN, AUF und NACH (od, za, u, na und po) aufweisen, im *Serbischen Wörterbuch* aus dem Jahr 1818 vorhanden ist, wobei die Liste der Bedeutungen im Ganzen eher bescheiden sei. Welche Gründe könnte es dafür geben? Das Bearbeiten von Wörtern mit grammatikalischer Bedeutung, besonders von Präpositionen, bereitet auch gebildeten Philologen und Lexikografen auch heutzutage Schwierigkeiten. Vuk selbst schrieb ganz ehrlich im Vorwort, dass „es im Volksmund (...) noch viele Wörter gibt, die ich entweder nie hörte oder die mir nicht einfallen konnten“, sodass sich diese Bemerkung auch auf unterschiedliche Bedeutungen von Präpositionen beziehen könnte. Und das Dritte, aber vielleicht doch das Wichtigste dieser Arbeit ist die Tatsache, dass für den Wortschatz einer Sprache, der mit diesem Buch festgelegt wurde, auf jeden Fall bedeutender war, so viel wie möglich Wörter aufzulisten als die Vielfalt im Bedeutungsspektrum der Präposition-Nomen-Syntagmen zu erfassen, dessen sich Vuk sicherlich bewusst war.

Schlüsselwörter: *Srpski rječnik* (1818), Präpositionen von, für, in, auf und nach (od, za, u, na und po), Bedeutungsspektrum, Wörterbücher der serbischen Gegenwartssprache, Mundart in Tršić und Umgebung

др Софија Милорадовић
Институт за српски језик САНУ, Београд
Е-пошта: sofija.miloradovic@sanu.ac.rs

Примљено: 7. 10. 2018.
Прихваћено: 16. 11. 2018.